

ՀԱՆՔԻՄ ՏԱՄԱՐԱՅ

Գ. ՏԱՐԻ Զ. ՇՐՋԱՆ

1864

ԹԻԻ 85. ՅՈՒՆԻՍ 10

“ ԳԼԽԱՎՈՐ ԲՆԱԿԵՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԻՆ ԼՈՅՍԻ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ ՆԱԵՒ
ՆԱԽԱՆԱԳՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

Չոյն յառաջագործութեան. — Հիւանդ և բժշկարան.
Երկրորդ.
Լէ Միլիթարի.

ՉԱՅՆ ՅԱՅԱՆԱԳՈՒԹԵԱՆ

ՀՈՐԱՆԴ ԵՒ ԲԵՅԱՐԱՆ

Գ.

L'instruction primaire est dans notre
siècle le premier besoin des
peuples et son développement
un des plus sûrs indices des
progrès de chaque nation.

G. DUCONDRAÏ, Histoire contemporaine.

Բնական յարկը մանկութեան սկզբնական կրթ-
ութեան է: Այն օրը ուր բացառիկ հայը պիտի
յաջողի վերանորոգելու և այս բնական կրթութեանը
ընծայելու ծնողաց առ հայրենիքն, առ ազգն և
առ ընդհանուր մարդկութիւնն ունեցած պարտա-
ւորութեանց գիտակցութիւնը, այն օրը կըսեմ իւր
սրբազան պարտաւորութեանց մին կատարած պիտի
ըլլայ:

Այսպիսի կրթութեան մը մէջ տղային մարմինը,
սիրտը և միտքը մայրական կաթնով խնամքներու

շնորհիւ հետզհետէ և բնութեան ընթացքին պա-
հանջումներուն համեմատ երբ սկզբնական բար-
դաւաճում և ոյժ կընդունին, երբ եօթ կամ ութ
տարեկան հասակին մէջ անոր կամքը կազմուելու
և միտքի կարողութիւնները պարզուելու կը միտին
զինքը շրջապատող աշխարհին և իրերուն տեսքէն
և անկէ հետեւող հետաքրքրութենէ, անատեն
քաղաքային կրթութիւն առնելու կսկսի տղայն: Այս
ստուգիւ քաղաքային կրթութիւնը, այն որ մանկան
անհատական արժէքը պիտի կազմէ ապագային մէջ
և առանց սրոյ բնական կրթութիւնը բոլորո-
վին ապարդիւն կը մնայ, կսկսի այն հասակին մէջ
ուր տղայն ալ կը հասկնայ և կը կամի:

Քաղաքային կրթութիւնը երկու կերպով կրնայ
առնուիլ: Մինն է այն, որով տղայն ինքնին և
առանց առաջնորդի կընդունի: Բայց այս տեսակ
կրթութիւնը անկատար է, և գրեթէ զլիաւոր
պատճառ մարդկային կեանքի զառնութեանց, ըստ
որում առանց բնարութեան, սովորութեամբ, օրի-
նակով և ընկերային յարաբերութիւններով կառ-
նուի այն: Միտքը և սիրտը աղէկին և զէշին,
տղեղին և միանգամայն գեղեցիկին կը յարի, առանց
նախատեսել կարենալու այսպիսի յարուսի մը տը-
խուր հետեանքը: Հազուադիւր բացառութիւնները
եթէ մէկքի ընելու ըլլանք, կը տեսնենք որ ման-
կութիւնը երբ այսպիսի կրթութիւն մը կընդու-
նի, ոչ միայն սահմանաւոր և ամուլ տեսիլներու
և զգացումներու հորիզոնէն վեր չկրնար ելնել,
այլ նաեւ կը դատապարտուի իւր կենաց ընթացքին
մէջ գրեթէ միշտ սխալ քայլեր առնելու, որոնք
անակնունդի տխուր ազդում կունենան ոչ միայն
իւր, այլ նաեւ ամբողջ ազգին էութեան նկատմամբ:
Միւսն է այն որով կառնուի քաղաքային

կրթութիւնը մասնաւոր կրթարաններու մէջ՝ հաս-
տատուած ոճի և կանոններու համեմատ և լուսաւոր
ու փորձառու միաբերու առաջնորդութեամբը :
Ուսկէ կը հետեւի թէ այս կերպով առնուած քա-
ղաքային կրթութիւնը բնկերական բացարձակ հար-
կաւորութիւն մ'է, և թէ նոյն բնկերութեան նիւ-
թական էութեան առաջին տարրը՝ մանկութիւնը ,
և բարոյական էութեան այսինքն քաղաքակրթու-
թեան առաջին տարրն ալ դպրոցն է :

— Ի՞նչ է մանկութիւնը՝ իւր եօթնամայ հա-
սակին մէջ .

— Հիւանդութիւն մը .

— Ի՞նչ է դպրոց մը՝ իւր կարևոր թէու-
թեանցը մէջ .

— Նոյն հիւանդութեան բժշկարանը :

Հայերուն համար կարծես անըմբռնելի գա-
ղափար մը կը նծայէ այս բժշկարանը , մինչդեռ աշ-
խարհիս ապագան անոր մէջ սկսած է սաղմն առ-
նելու , մինչդեռ երկրիս թագաւորները անոր վրայ
հաստատած են իրենց ուղարկութիւնը :

Կուզե՞ս հասկնալ թէ ազգ մը լուսաւոր աշ-
խարհին մէջ ինչ գիրք բռնած է , հարցնւր անոր
թէ ինչ տեսակ և քանի դպրոց ունի . ըստ որում
ինչպէս օգին բարեխառնութեան աստիճանը ջեր-
մաչափէն կը հասկցուի , ազգի մը քաղաքակրթու-
թեան շրջանին մեծութիւնն ալ իւր արամադիւնէն
կը հասկցուի , որ է մարդկային հիւանդութեանց
բժշկարանը :

Մանկութիւնը մթութիւն մ'է և դպրոցը լու-
սաբաշխ վառարան մը , ուր կեփի և կը լուսաւորի
այն : Աթէ առանց օգ չնչելու կրնայ շարունակուիլ
նիւթական կեանքը , առանց այս վառարանի ջեր-
մութեան կրնայ շարունակուիլ նաեւ ազգերու բա-
րոյական կեանքը :

Այս այնպիսի ճշմարտութիւն մ'է , որ ան-
գիմադրելի մղում մը , աշպարտելի բազուկ մը ,
որ է ներկայ դարուս ոգին , մանկութեան թեւն
կը բռնէ և կը տանի կը նետէ զայն այն վառարա-
նին մէջ , որպէս զի եփի և հասուննայ :

Անցմը այդ վառարանը ուղղակի կամ անուղ-
ղակ կերպով կամ թէ նուազէ անոր ջերմութիւնը ,
և ահա ազգին բռնակալը կը լլառ՝ խաւարին բարե-
կամ և սլաշտպան հանգիստանալով և ապաղայ սե-
րունդներու առջև ահազին սպտասխանատուութեան
հերքն մտնելով , և ահա փորած կը լլառ ոյնպիսի
ախուր դերեղման մը , ուր բարոյապէս սպաննած
ազգիդ պիտի թաղուի ժամանակին ձեռօք և որու
կափարիչին վրայ , որ է անցեալը , քու անիծեալ

անունդ պիտի փորագրուի տիեզերական յառաջա-
դիմութեան ձայնին հրամանաւր :

Համէթ հացի խնդիրը մահու և կեանքի
խնդիր անուանեց , նիւթապէս խօսելով : Մենք ալ
դպրոցի խնդիրը ազգային մահուան կամ կեանքա-
նութեան խնդիրը կանուանենք բարոյապէս խօսե-
լով : Առանց հացի նիւթական կեանքանութիւնը կը
զաղրի , այսինքն կը մնանի մարդս :

Առանց դպրոցի մանկութեան քարոյական կե-
դանութիւնը կը գաղրի , այսինքն միտքը և սիրտը
կը սպաննուի : Այսպիսի մահ մը մահերու դառնա-
ղոյնն է , վասն զի իւր հետեւութիւնն է մարդու
թեւե հեռի ըլլալ և իբր անասուն ապրիլ անաս-
նային բնազդովի համեմատ :

Բացառիկ Հայուն պարաքն է ուրեմն , առա-
ջին և վերջին պարաքն է խորհիլ , խօսիլ , գրել
և ԳՈՐԾԵԼ , մանկութեան այս կեանքի և մահու
խնդիրը լուծելու համար :

Խօսէ՛ , շարունակ խօսէ՛ , և միշտ խօսէ՛ յա-
նուն բարութեան , յանուն խղճի և յանուն յա-
ռաջադիմութեան օրէնքի : Գիտեմ թէ Հայ սիր-
տերու մէջ վեհ զգացումի տեղ՝ ապականութիւն՝
և միտքերու մէջ՝ բանաւորութեան անիւ՝ սե թանկ
րութիւն մը կայ : Գիտեմ թէ Հայ սիրտը կրա-
նիթեայ և միաքն ալ նախապաշարունակութիւն և ա-
մօթալի տեսիլներով շարունած անթափանցիկ (O-
paque) մարմին մ'է : Սակայն յուսահատելու չէ՝
Նոր սերունդ մը կաղմուելու վրայ է , որն որ ան-
յաշաբար ազատութեան աղբիւրը կը գիլէ :

Գիրքով , օրագրով և լեզուով կրցածիդ
չափ սերմանէ՛ զաղափարներդ , այն նուիրական
հունտերը , որոնք ծլելով և աճելով պիտի ար-
տաբերին մարդկութեան իտեական կատարելու
թիւնը , եթէ ոչ այսօր , անշուշտ վաղը : Այժ
հունտերը նոր սերունդին մէջ հիւթաւոր սնունդ
պարունակող բերրի միտքեր և սիրտեր պիտի գը-
նեն : Խօսինք ուրեմն մանկութեան վրայ և աշխա-
տինք անոր ապաքինութեանը : Այլապաքնէնք ման-
կութիւնը և հարցունենք կրկին թէ ինչ է այն :

“Մանկութիւնը , կըսէ մարդկութեան առե-
նաբանը (1) ազգին համար շնորհք մ'է և միանգա-
մայն հիւանդութիւն մը , հիւանդութիւն մը , զոր
հարկ է բուժել :

— Ի՞նչպէս .

— Լուսով .

Լոյսը կառողջէ .

(1). ԱԿԳՅՈՐ ՀԻԿՅՈ , Լէ ՄԷԼԵՐԱՅԷ :

Քայն Կը դպրոց կերթայ, և թէ 20,000 Հայը միայն մէկ նախնական դպրոց ունի :

Ե՛հա այս է Հայերուն մէջ նախնական կրթութեան պիւնդը :

Բայց ազդ մը, մանաւանդ Հայերուն պէս աստանդական աղդ մը երբ կանոնաւոր կերպիւ կը փափաքի նախնական կրթութիւնը հանրել (generaliser) որպէս զի նշանաւոր տաղանդները և հանճարները առիթ ունենան բարդաւաճելու և փայլելու, կը պարտաւորի ունենալ,

Ե. Իշխանութիւն մը որու ձեռքը ըլլալու է ազգային վերածնութեան գործերու օհնձը .

Բ. Նիւթական զօրութիւն .

Գ. Վարժապետ .

Դ. Հանրական և լաւագոյն մէթոտ :

Իշխանութիւնը պէտք է ըլլայ կեդրոնական վարչութիւնը, վասն զի մասնաւորները ժամանակ և կարողութիւն չունին ինքնին շարժելու և ասպտղայի մը հիմերը պատրաստելու :

Սահմանադրութիւնը եթէ կարենայ գործադրուիլ ամէն Հայաբնակ վիճակներու և թեմերու մէջ, անատեն կեդրոնական վարչութիւնը աշխատելու է անընդհատ յարաբերութիւն ունենալ ամէն դաւաճական վարչութեանց, և ասոնց ձեռքով ալ թեմերու թաղական Խորհուրդներու հետ : Թող ամէն թաղական Խորհուրդ աշխատի՝ հնազանդելով Կեդրոնական Վարչութեան հրամանաց՝ մէյմէկ նախնական դպրոց հաստատել երկու օեռին համար : Եյսպիսի դպրոցներու համար պէտք է զած ծախքը կրնայ հոգացուիլ ամէն մէկ հասարակութեան կողմէ, այսինքն կամ ստորադրութիւն բանալով, կամ ամուսկան պզտի վարձ մը պահանջելով ամէն մէկ աշակերտէ, որպէս զի դատաւորներու ամուսկանները հոգացուին : Եյս խնդիրը ուրիշ տեղ երկարօրէն կը յուշենք և ըստ մեր տեսութեան կը ջանանք լուծելու : Թեմերու և դիւղերու մէջ նախնական դպրոցներ հաստատելէ ետք, եթէ ոչ ամէն գէթ քանի մը դաւաճներու մէջ ալ վերագոյն ուսումներու դպրոցներ հաստատելու է, միշտ ստորադրութիւն բանալով կամ վարձք առնելով ամէն մէկ աշակերտէ, որպէս զի ընդարձակադոյն ուսում առնել ուզողները թեմերէն կամ դիւղերէն այս դպրոցները զրկուին :

Մի և նոյն կերպով հաստատելու է Պօլսոյ և Իլմերի մէջ լիկէօնի արժէք և արդիւնքը ունենալիք քանի մը ուսումնարաններ :

Ուրիշ յօդուածներու մէջ պիտի խօսինք,

վարժապետութեան, դրամի, մեթոտի և ուրիշ առարկաներու խնդիրներուն վրայօք :

ԵՆԻՊՅՈՒՆ .

Եյս երկրէն առնուած լուրերը ազգային նոր վէճի մը ծագումը կը յայտնեն մեզ :

Ըսկէ բաւական ժամանակ յետոյ՝ Վանքի Կարապետ Եղա Գալուստեան հարուստ և ազգաւոր վաճառականը Գահիրէի մէջ մեռնելով մեծագույն մար հրիտակ մը կը թողու ի նպաստ ազգային դպրոցի, վարժապետաց և եկեղեցիին : Հանդուցելոյն ժառանգները ըստ կտակի իրենց ինկած ժառանգական իրաւունքով չբաւականալով կաշիատին եղեր անոր վերջին նուիրական կամքին չհնաղանդելու և կտակը նենդելու՝ ամբողջ հրիտակը դրաւելու գիտաւորութեամբ : Չարմանալին այն է որ քանի մը տեղական ազգային պաշտօնաւորներ համամութիւն և պաշտպանութիւն կը ցուցնեն եղեր ժառանգաց : Հրիտակը անշարժ և շարժուն ինչքէ բաղկացող մեծագումար հարստութիւն մ'ըլլալով, յուսանք թէ մօտեքս պիտի կրնանք ընդարձակադոյն տեղեկութիւններ տալու մեր ընթերցողաց : Եւ այժմ կը հրաւիրենք Գահիրէի բարեսէր ազգայինները անգամ մը իրենց նայուածքը մեր արդի ազգային կացութեան վրայ շրջելու, քննելու և հասկնալու թէ ինչ է ազգին պիտոյքը, և ըստ այնմ վարուելու, եթէ համոզումով կրնանք առաքինութիւնը՝ ոչ թէ իբր բառ մը՝ այլ մարդուս կեանքին մէջ անաչառ տէր մը :

Հրիտակ մը երբ կը նենդուի, երկու աններելի յանցանք կը գործուի :

Մարդս իւր աշխատութեամբը դիզած հարստութիւնը իւր սրտին յօժարութեանցը համեմատ ազատ է և կրնայ տալու որ ուզէ, չմոռնալով նաև իւր զաւակները : Սեռնելու ժամանակ այս ազատութիւնը կը վայելէ և կը շարունակուի անոր կամքը նաև գերեզմանը մտնելէն ետք : Եյս է իմ կամքս, կըսէ անիկա և կը մեռնի : Հրիտակ մը նենդելը այս կամքը բռնաբարել է :

Երկրորդ՝ ազգը այս տեսակ բարեբարներու ձեռնառութեան կը կարօտի, և կենդանութեանը ժամանակ մարդս երբ կը նշմարէ իւր կամքին դէմ այսպիսի նենդալի յարձակում մը, կրնայ հեռի կենալ այսպիսի բարեգործական զգացումներ երկնելէ :

Եւ այժմ պոչափով կը բաւականանք :

ԼԵ ՄԻՋԵՐԱՊԼԸ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ. ԳՕՁԵԹ

Պանթինի եղած խոսքն էսպարսեմք.

(ՏԵՍՆ ԲԷ- 84)

Պան Վալժան Ս... քաղաքէն գաղտնաբար փախեւէն ետքը վերստին ոտսիկանութեան ձեռքը կիյնայ, և մշտնջենական թիավարութեան դատապարտուելով՝ Օրէն անուն նաւը կը դրուի շըլ-թայակապ:

Օր մը նաւաստիներէն մին ծովը գահավիժելու վտանգին մէջ կիյնայ և ոչ ոք կը համարձակի մօտիկ անոր և ազատել զանկա անհրաժեշտ մահուանէ: Պան Վալժան նաւապետին հրամանաւ կը մօտի նաւաստիին և զանկա զարմանալի անձնութեամբ ազատելով երբ նաւուն եզրերուն վրայէն քայլելով ետ դառնալու կսկսի, յանկարծ ծովը կը դլորի և կանքեւութի: Սուղակները կը փնտռեն զինքը, այլ 'ի զուր, և հետեւալ օրը զէպքը լրացիրներու մէջ կը հրաւարակուի:

Հիմա դանք Պանթինի եղած խոստման կատարումը համառօտաւ պատմելու:

Ինչպէս ըսած ենք նախապէս, Գօղէթ յանձնուած էր թէնարտիէներու խնամատարութեան, որոնք անշուք ճաշարանի մը մէջ կապրին: Ասոնք թէև Գօղէթի համար ամսական ընդունելէ՝ դադարած են բաւական ժամանակէ 'ի վեր, սակայն դեռ կը պահէին զանկա իրենց քով, ըստ որում, ամէն տեսակ ծառայութեանց համար կը դորձածուէր թշուառու հին:

Այս անօրինակ թշուառականներուն նկարագրութիւնը մի առ մի մեր ընթերցողաց հաղորդել դժուարին է. բաւական կը համարինք հաստատել թէ անոնք դաղանային անդթութեան անձնաւորութիւնը կը ներկայէին, և անխճաբար անտառելի ծառայութեանց դատապարտած էին Պանթինի զաւակը, որ 8 տարեկան էր:

Դեկտեմբեր ամսոյ մէջ ցուրտ գիշեր մը քանի մը ճամբորդներ կուգան թէնարտիէներուն ճաշարանը, և անոնցմէ մէկուն ձիուն ջուր տալ հարկ կըլլայ: Այն ժամանակները Սօնֆերմէյի մէջ ջուրի նուազութիւն կըլլայ, և ջրկիրները քաղաքէն դուրս անտառակի մ'աղբիւրէն ջուր կը բերեն ժողովուրդին համար: Այդ գիշերը թե-

նարտիէները առանց ջուրի մնալով, — ըստ որում ցորեկէն կը մոռնան բերել տալ, — Գօղէթը կը զրկեն որ երթայ դոյլը լեցունէ դայ: Խաւարային մութ մը տիրած է այն գիշերը և սաստիկ ցրտաշունչ հով մը կը փչէ: Գօղէթ հասկնալով զըլուխը դալիք թնկիւր, կը պահուրտի 'ի սկզբան, սակայն թէնարտիէ կիւնը կը կանչէ զանկա դաղանական սպանալիքով, մեծ գոյլ մը կուտայ աւոր ձեռքը, որպէս զի երթայ անտառին աղբիւրէն լեցունէ, նաև մէկ դահեկան կուտայ որ 'ի դարձին հաց մ'առնու և հետը բերէ: Գօղէթ գիշերուան մութը, ցրտաշունչ հովը, անտառին միայնութիւնը և երկեղալի տեսիլը մտքին առջև կը բերէ և ահա դողով համակուած կուգէ Հնաւանդիլ թէնարտիէի կնիկին. այլ ասիկա իբր շուն գուրս կը հրէ Պանթինի զաւակը և դուռը ետէն կը դոյնէ:

Գօղէթ գոյլ 'ի ձեռին տուներու և կրպակներու մէջէն կանցնի, կրպակի մ'առջև զարգարուն պէպէկ մը կը տեսնէ, և իւր ութնամայ մանկական հասակին հետաքրքրութիւն բաւական ժամանակ ապշութեամբ և հիացմամբ զայն դիտելէն և այնպիսի պէպէկ մ'ունենալու անհուն փափաքով համակուելէն ետք իւր ճամբան կը շարունակէ անվախ՝ մինչև տուներէն և կրպակներէն հեռանալը, ուր լոյսեր կը նշմարուին և խեղճ մանկան արիասրտութիւն կուտան՝ իմացնելով անոր թէ ինք մինակ չէ փողոցին մէջ: Այլ երբ ամէն մարդկային բնակարաններէ հեռացած, երբ Սօնֆերմէյէ վուրս ելած կը գտնէ ինքզինքը, երբ խաւարին մթութեան մէջ իւր առջև դաշտեր ու անտառներ և ետէն ալ մթութեան անթափանցելի վարագոյր մը կը նշմարէ, անտառն ահաւորով կը սարսռի, կահաբեկի: Երկիւղը այն աստիճան կը տիրէ իւր վրան որ վայրկեան մը կը մտածէ ետ դառնալ և ջուր չկայ ըսելով խաբել թէնարտիէի կնիկը: Բայց թշուառու հին երբ կը մտածէ ուտելու ծեծը, աւելի ևս կը զարհուրի, ուստի կը յառաջանայ դէպ 'ի անտառը, ուր հասնելով 'ի վերջոյ... կը ծրուի դէպ 'ի աղբիւրը, անհնարին դժուարութեամբ կը լեցունէ դոյլը՝ առանց նշմարելու թէնարտիէի կնոջ տուած գահեկանին իւր դրպանէն ջուրը իյնալը, և անտառն յոգնութեամբ մը լեցուն դոյլը վերցունելէն ետք կսկսի քաղաքը վերադառնալ: Բայց քանի մը քայլ արդիւն ետք ուժաթափ կանգ կառնու՝ չկրնալով աւելի յառաջ երթալու, մինչդեռ միւս կողմանէ ալ մութը, ցուրտը և գիշերային երկիւղը արեւալի աղբում մը կունենան անոր վրայ:

Քանի մ'անգամ կը վերցունէ գոյլը և կուղէ քայլել, բայց ոչ միայն չլրնար յառաջանալ, այլ նաև քայլել ուղեւոր առնէ ջուրը գոյլէն դուրս կը հոսի իւր մերկ և ցրտահար ոտքերուն վրայ: Թշուառութեան յետին աստիճանն էր այս ութնամեայ աղջիկի մը համար:

Գօղէթ այսպէս դարձեալ գոյլը դետինէն վերցունելով խիստ դժուարութեամբ քայլել ուղեւոր առնէ յանկարծ ետէն մարդ մը անմոռնչ կը մօտի անոր, գոյլը ձեռքէն կ'առնու և թեկն բռնելով կընկերանայ անոր՝ միառեղ քաղաքը երթալու համար: Այստեղ ամական օգնութիւն մ'էր այս: Ո՞վ էր այս մարդը:

1823 ին Քրիստոսի ծննդեան օրը անշուք կերպարանքով մարդ մը Բարիլէն կ'առք կը մանէ և զիշեր առնէ Սօնֆերմէլի մօտեցած ժամանակ դուրս նետուելով անառնելու և դաշտերու մէջէն գէտ 'ի այս քաղաքը կուղևորի, և ահա ճամբան շարունակելու առնէ Գօղէթին կը հանդիպի, հարցումներ կընէ անոր, անունը լսելով երեքտրական սարսուռ մը կ'զգայ, իբր սպասուհի ծառայելը լուսնով զայրոյթով ու միանգամայն արդահատանքով կը համակուի և Թէնարտիէներու գէմ՝ կատաղի բարիութեամբ վառուած բորբոքուած կընկերանայ Գօղէթին և կը հասնի ճաշարանը՝ գիշերը հոն անցունելու որոշումով: Թէնարտիէի կինը թուքումուրով կը յանդիմանէ Գօղէթը ուշացած ըլլալուն պատճառաւ, և խեղճ պատանու հին կերթայ կը պահուրտի սեղանի մը ներքէ: Յետոյ Թէնարտիէի կինը տեսնելով որ օտարականը աղքատի կերպարանք և երեւոյթ ունի, կուղէ վռնտել զանկա, այլ ասիկա ախոռին մէջ քնանալով թեուքեամբ կ'առաջարկէ մնալ հոն՝ կրկին վարձք մը վճարելու խոստումով: Քանի մը վայրկեանէ ետքը Գօղէթին հաց ապսպրած ըլլալը փութքը դալով չարասիրտ կինը կը հարցունէ կատաղութեամբ մը թէ ո՞ր է բերած հացը: Գօղէթ սուտ մը կը խօսի՝ առարկելով թէ հացագործը գոցած էր. ասոր վրայ հային համար իրեն տուած ստակը ետ կը պահանջէ անիկա, և խեղճ աղջիկը երբ ձեռքը գրպանը տանելով գրամը հոն չգտներ, երեւակայելով նաև թէ անդ թարար պիտի գանահարի անորմէ, վասն զի խարազան 'ի ձեռին կը մօտէր իրեն, "Մեղայ, տիկին, մեղայ, անգամ մ'ալ չեմ ըներ, գթա՛ ինձի, կաղաղակէ սրտառուչ կերպիւ մը:

Այդն վայրկեանին օտարականը գետինէն դըրամ մը դտած ըլլալ կը կեղծէ և դաղանաբար իւր գրպանէն 20 դրամ մը կը հանէ և Թէ-

նարտիէի կնոջ կուտայ, որն որ, հա՛ այս էր տուած դրամն, ըսելով կ'առնու:

Օտարականը չուզէր ընթերել, և Թէնարտիէները զանկա անարժաթ թափառականի կամ մուրացիկ աղքատի մը տեղ դնելով՝ փութք կուտան որ Գօղէթին վրայէն ինկած գրամը չգողցաւ:

Պանթինի աղջիկը սեղանին տակ կսկսի անշուն ատարկայի մը հետ խաղալ. այլ Թէնարտիէի կինը սպառնալով կը հրամայէ գուլայ հիսել իւր երկու աղջիկներուն համար: Օտարականը տեսնելով մանկան որոշման վիճակը և աշխարհի անմեղ զուարճութենէ մը զրկուելուն համար զանաբար լալը, հիսուելիք գուլային արժէքը, որ մէկ ֆրանկ է, կը վճարէ հինգ ֆրանկի նոյն մը տալով, որպէս զի Գօղէթ աղատ ըլլայ խաղալու և զուարճանալու: Այս եղելութեան վրայ երկի կնիկ կսկսի կասկածիլ թէ մի գուցէ օտարականը ծաղտեալ միւլորտ կամ միլիոնիսթ մ'ըլլայ: Պահ մ'ետքը Լքօնին և Ալեքսի, որոնք Թէնարտիէներու աղջիկներն են ու Գօղէթի հասակակից, ներս կուգան՝ ձեռքերնին պէպէկ մ'ունենալով:

Այս պզտի աղջիկները աղւոր են, և բաւական հագուած կ'ապուած, մինչդեռ Գօղէթ բոլորովին աղքատ, նիհար և գունատ է: Ատկա-երբ այն երկու աղջիկներուն աղւորութիւնը, աղէկ մը հագուած կ'ապուած ըլլալնին և պէպէկ մ'ունենալնին կը տեսնէ, կը նախանձի: Մանկային քնական նախանձ: Լքօնին և Ալեքսի օրիորդներ էին և կ'անցունէին Գօղէթը, վասն զի աղքատ սպասուհի մ'էր, և ասիկա ալ կը նախանձէր անոնց բարեբաւտութեան վրայ:

"Այս երեք աղջիկները, կըսէ Զիւլիօ, հաղիւ ութ տարեկան էին, և արդէն մարդկային ընկերութիւնը կը ներկայէին, աշխնքն մէկ կողմէ նախանձ, միւս կողմէ արհամարհանք":

Թէնարտիէի աղջիկները կատու մը տեսնելով իրենց ձեռքի պէպէկը վար կը դնեն և զայն բռնելու ու հետը խաղալու ետէ կըլլան: Գօղէթ ալ որ իւր կենացը մէջ պէպէկ մ'ունենալ երազած և աշխարհի վայելումի մը գեւա արժանի եղած չէ, կը տեսնէ գետինը ինկած պէպէկը, դաղանաբար սեղանին տակէն կընէ, կ'առնու զայն և տեղը կը դառնայ հետը խաղալու համար: Թէնարտիէի կինը կը գիտէ Գօղէթին ընթացքը և ահարկու ձայնով մը կ'սպառնայ որպէս զի թողու իւր աղջիկներուն խաղալիքը: Գօղէթ ահուգորով խիկոյն վար կը գնէ պէպէկը և կսկսի լալ հեծկըտանք: Օտարականը որ միշտ իւր նոյնութեամբ

և ուշադրութիւնը Վօզէթին վրայ հաստատած է, նոյն վայրկեանին ճաշարանէն դուրս կը նետուի, և քառասուն փրանցի ծախու առնելով այն մեծ պէպէկը, որու առջև Վօզէթ հիացմամբ կայնած և դիտած էր անտառէն ջուր քերելու զայն ժամանակ, կուգայ և Վօզէթին կուտայ. « ա՛ն, քուկդ է այս », ըսելով:

Թանարտիէները և միւս օտարականները կը զարմանան այս եղելութեան վրայ, և չիմա նախանձելու կարգը կուգայ Լորօնին և Ազելմայի: Թանարտիէներուն կասկածը երթալով կաւելնայ, և իրարու հետ ախանջ 'ի վայր փոփոխուք մ'է կսկի, և կը կարծուի թէ օտարականը իրօք կամ ծպտալ միլեօնիսթ լօրա մ'է, կամ դող մը: Թանարտիէները ա՛լ աւելի անուշութեամբ ու յարգանք կը խօսին օտարականին հետ: Վօզէթ այլ յայլմէ եղած իւր փառասը պէպէկին հետ կը խաղայ մանկային անպատում ուրախութեամբ և հետաքրքրութեամբ: Կէս դիշեր կը լլայ, միւս ամէն հիւրերը կերթան քնանալու, Կաւ Թանարտիէի կինը կը քաշուի կերթայ, բայց օտարականը իւր արմուկները սեղանին վրայ կը թնայնելով խորունկ մտածումներու մէջ կընկղմի, իսկ Թանարտիէն սըրազէն չմեկնիր: Վերջապէս երբ կէս դիշեր երկու ժամ կանցնի, Թանարտիէ յարգանք կը հրաւիրէ օտարականը որ հաճի քիչ մը հանգստանալու, և զանկա կառաջնորդէ ոչ թէ ախոռը, այլ բուն իրենց ամուսնական սենեակը: Ամէնքը մինչ գեռ կը քնանան, օտարականը իւր մուճակները կը հանէ, սենեակէն դուրս կելնէ, քիչ մը հոն հոս կը քայլէ, և անշուք տեղ մը յարգէ անկողին մը կը տեսնէ, որ ծածկուած էր, և ուր կը քնանար Վօզէթ՝ պէպէկը կուրծքին վրայ սեղմած և պատուաւ մերմալ մը ունենալով իւր վրան: Օտարականը զթաշարժ նայուածքով Վօզէթին երեսն 'ի վայր կը նայի, յետոյ քիչ մը անգին ուրիշ աեղ կակուղ անկողին մը կը տեսնէ ուր հանգստօրէն կը ննջէին Լորօնին և Ազելմա: Կը տեսնէ նաև որ կրակարանին վրայ երկու գոյգ նոր և փայլուն շղուականներ կան, որոնց ամէն մէկուն մէջ մէկ մէկ ֆրանգիոց զրուած էր: Օննդեան օր սովորութիւն է մանկանց նոս շղուական և դրամ մ'ընծայել. օտարականը կը հասկնայ այս, և անոնց քով կը տեսնէ նաև Վօզէթին հին և աղքատ մուս մուճակները, որոց մէջ բան մը չկայ, ուստի լաւ քօք մը կը հանէ զրպանէն և Վօզէթին մուճակներուն մէջ դնելով իւր սենեակը կը դառնայ քնանալու համար:

Օտարականը երբ առաօտուն արթնալով մեկնելու կը պարտաւորի, կառաջարկուի իրեն Վօզէթը առնուլ և հետը տանիլ: Սիրով կընդունի այս առաջարկութիւնը, բայց կըստիպուի 1500 ֆըրանց վճարելու Թանարտիէի և այնպէս հեռանալու Մօնթերմայէն: Քիչ մը ետքը Թանարտիէ այսպիսի միլիոնիսթէ մը Վօզէթի առթիւ աւելի մեծակի դումար մը չարահայեցելուն վրայ զղջալով անոր ետեւէն կերթայ, կը հասնի և կուգէ առած ստակը ետ տալ ու Վօզէթը առնուլ, ըսելով թէ անծանօթ անձի մը չկրնար յանձնել ուրիշէ մ'իւրեն յանձնուած այն մանուկը: Ընտան օտարականը Ֆանթիին ստորադրութեամբ տոմսակ մը կը ցուցնէ Թանարտիէին, ուր ասիկա կը հրաւիրուէր Վօզէթը զրաբերին յանձնելու, Թանարտիէ կըսէ ինչի ձեռնունայն յետոյ դառնալու: Օտարականը կը հասնի Բարիդ, քաղաքէն զրեթէ դուրս պուլվարի մը մօտերը խաբխուլ տան մը մէջ սենեակ մը կը վարձէ: Կօրպոյի տունը կանուանի այս խաբխուլ բնակարանը, ուր Վօզէթին հետ իւր օրերը կանցընէ անիկա, և հայրէ մ'աւելի կը սիրէ Ֆանթիին զաւակը: Արժան է յիշել թէ ինք յիսուրդ եօթ տարեկան է, մինչգեռ Վօզէթ ութամեայ հասակին մէջն է: Այս մարդը իւր կենացը մէջ երբեք սիրած չէ, կուսուրթիւններով չէ իւր սիրտը և ահա այս պատճառաւ այս սրտին բոլոր կուսական զգացումները բռնալի կերպով մը Վօզէթի վրայ կաղերբանան: Միշտ մեկուսի և անմարդաբնակ տեղեր շրջադայելու կելնէ, շարունակ անոր ասոր ողորմութիւն ընելով, երբեմն ալ ինք ընդունելով, ըսա որում իւր աղքատի կերպարանքը և հազուադէպ այնպէս կարծել կուտար շատերուն թէ մուրացիկ կարօտեալ մ'է նա:

Օր մը սովորական աղքատի մը ողորմութիւն տալու ժամանակ Ժալէրին գէմքը նշմարել կը կարծէ, այս զէպքէն երկու օր ետքը նոր վարձկան մ'ալ կուգայ բնակելու Կօրպոյի ամայի տունը, ուսկէ օտարականը կասկածելով անմիջապէս կը հեռանայ Վօզէթի հետ:

Օտարականը, որ նոյն ինքն Ժան Վալժանն է, Բարիդի բաղմուղի փողոցներուն մէջ ժամբով կը թափառի առանց զխնալու թէ մէր կերթայ: Խեղճը կուգէ մարդերու տեսութենէ և ոստիկանութեան լրտեսներու հալածումէն ազատ և առանձնակի ապրիլ անծանօթ տեղ մը: Ուստի ժամբով քայլելէն և յողնելէն ետք՝ Բարիդի Բիդրոս ըսուած պղտի փողոցին մօտերը հասած ատեն՝ բուսական ժամանակէ 'ի վեր զինքը լրտեսող և իւր հետ

քէն չբաժնուող չորս մարդերուն մին կը ճանչնայ որ է ժալէր: Ժան Վլալժան ոչ յառաջ կրնայ երթալ և ոչ ալ ետ կը դառնայ, ըստ որում այն չորս մարդերը որք ոստիկանութեան իր վերարեւոյն, զինքը պաշարած են և պիտի բռնեն, սակայն դեռ զինքը լաւ մը ճանչցած չըլլալուն կը վարանին վրան յարձակելու: Ուստի ազատումի յոյս մը չտեսնելով Բիգբոսի փողոցը կը մանէ Գօզէթին հետ և ինքզինքը բարձր պատի մը քով կը դառնէ: Հոն կանգ կառնու, և մինչև մէկ քառորդ ոստիկանութեան ձեռքը իյնալիքը նախատեսելով, անհնարին վիշտով կը համակուի, կը սարսփի ոչ թէ իրեն այլ Գօզէթի համար, և ազատելու միջոցներ կը մտածէ: Ար նայի չորս դին որ ոչ դուռ մը կայ բաց, և ոչ ալ փակելու կամ պահուելու աստիճանի ահա մը, և դիշեր ատեն անշուշտ յուսահատութիւն մը կը գրաւէ թշուառը: Մէյ մ'ալ յանկարծ կորոշէ մաղցելով վեր ելնել պատէն, որուն բարձրութիւնը 18 կանգուն է:

Այսպիսի բարձր պատէ մը մարդը զրեթէ անհնարին է, և կամ տարօրինակ ու բացառիկ ճարպիկութեան կարօտ. Ժան Վլալժան թիապարտութեանը ժամանակ այս ճարպիկութիւնը ստացած է, այլ Գօզէթը ինչ ընելու է, ինք այսուհետեւ անոր համար կապրի աշխարհիս վրայ, ինչպէս ուրեմն կրնար թողուլ զանիկա, քանի որ հետը առնելով պատէն վեր ելնելը անհնարին է: Բիշ մ'ես կը մտածէ, և յանկարծ միտքը կ'իյնայ չուան մը դառնել. իսկոյն փողոցը վառող լապտերի մը չուանը կերթայ կառնու, մէկ ծայրովը Գօզէթը կը կապէ, միւս ծայրը իւր բերանը կառնու, և երկու ձեռքերովը անմիջապէս մաղցելով պատին վրայ կ'ելնէ, ուր չուանով կը քաշէ և վեր կը հանէ նաև Գօզէթը, և կ'իջնայ պատին ետեւի կողմը, որ ընդարձակ պարտէղ մ'է: Հազիւ հազ պարտէղին մէջ ռաք կը կոխեն, և ահա ժալէր՝ ընկերներովը Բիգբոս փողոցը կը հասնի, անոր ամէն կողմերը ու խորշերը ասեղ մը փնտռելու պէս կը փնտռէ, և մարդուն աներեւութանալուն վրայ կատրելով կը հեռանայ անլուր սրտմութեամբ և հայհոյութեամբ:

Պարտէղին մէջ ընդարձակ և տխրատեսիլ չէնք մը կերեայ հեռուէն: Ժան Վլալժան ժալէրին ձեռքէն ազատելուն համար բոլորովին յուզուած, անհանգստութեամբ դիշերուան թանձր մթութեամբ, դերեզմանական լուծեան երկիւղովը համակուած միջոցներ տխրալի մտածումներով կահարէկի, մէյ մ'ալ յանկարծ, այս դիշերային մթութեան, լուծեան և առանձնութեան մէջ հը-

րեշտակային, երկնային, անպատում ձայներ կը լսէ, որոնք այն մեծ շէնքէն կուզան: Կիներու և կոյսերու օրհնեղութեանց ձայներու կը նմանին անոնք, ուստի Ժան Վլալժան և Գօզէթ իսկոյն ծնրան վրայ կուգան: Երբ կը դադրի այս կուսական ներպաշակաւոր օրհնեղութեանց ձայները, վերստին դիշերուան լուծիւնը կը տիրէ, և Ժան Վլալժան՝ առանց բան մը հասկնալու, և ուր դառնուի չորս չորս չորս համար ևս քան զեւ տարակուսելով ու վախնալով Գօզէթը հիշել մը մէջ կը տանի և իւր վերարկովը զանիկա կը փաթթէ որպէս զի չորսը, և լաւագոյն ապաստանարան մը դառնելու համար պարտեղէն դէպ'ի ներսի կողմերը յառաջանալու կսկսի: Պատուհանէ մը լոյս և ներսնայելով ընդարձակ սրահ մը կը անտէն, որն որ մոյթերով և կամարներով բաժնուած է, և ուր սալապատիկին վրայ մարդկային կերպարանք մը կը նշմարէ: Մեծիկ պատանքով մը ծածկուած կերեւոր այս և բոլորովին անշարժ էր իբր մեռեալ մը: Ժան Վլալժան այս տխրառիթ տեսիլէն զարհուրելով խոյս կուտայ պատուհանէն և կը դառնայ Գօզէթին քով կուգայ, կարծելով թէ այն մահատիկ երեւոյթը իւր ետեւէն պիտի վազէ աճապարանօք:

ՀԱՐԱՐԻՐ-ՏՆՕՐԵՆ

ԴՐ. ՉԻԼԵՆՈՒՐԵԱՆ

ՀԱՐԱՐԻՐ

ԳՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՏԵՏԵԼԵԱՆ